
Maja
ŠTAMBUK

OBILJEŽJA
ROMSKIH
OBITELJI –
KUĆANSTAVA

Kao što nema jedinstvenog oblika obitelji, tako nema ni njezine jedinstvene definicije. Osobito se to odnosi na suvremenu obitelj, iako je i u prošlosti bilo mnogo njezinih oblika. U nekim društvima još je uvijek temeljna jedinica, u nekima ju je individualizam potisnuo u drugi plan.

Koliko god se mijenjala obitelj, definicije, društveni poređci, neposredna društvena okolina, romsko je društvo zadržalo obitelj kao temeljnu (i) organizacijsku jedinicu. Dakle, osim što predstavlja emocionalnu i socijalnu zajednicu roditelja i djece te drugih užih rođaka, romska obitelj ostaje, kao i dosad, temelj romske društvene organizacije. Po tome su se Romi razlikovali od drugih lutajućih skupina. Možda upravo u snazi očuvane tradicionalne obitelji, osobito većine njezinih funkcija (među njima i odgojne i obrazovne), leže i neke "zadržke" prema integraciji Roma u većinsko društvo. Obitelj je na taj način očuvala visok stupanj autonomije, samostalnosti, čak i ekonomske, uza svu visoku uključenost osobito u sustave socijalne skrbi. Dakle, i kad se siromaštvo pojavljuje kao jedan od nosivih sociokulturnih elemenata romskoga (samo)identiteta, obitelj uspijeva očuvati svoj tradicionalni utjecaj. Ili možda upravo zato. Kao i u drugim socijalnim sredinama, obitelj se mijenja, ostaje emotivna veza članova, ali ona se može ostvariti i "na daljinu". Ono što članove drži na okupu možda je više ekonomska međuzavisnost. *Čini se da je kod Roma na djelu svojevrsna prilagodba gospodarskih aktivnosti i izvora prihoda do granice koja ne narušava postojeći obiteljski sustav.* Odabiru se aktivnosti u koje će se uključiti što veći broj članova obitelji, od najmlađih do najstarijih, kao i žene. Ovu hipotezu, zbog njezine vjerojatnosti, treba imati na umu kad se planiraju mjere za poboljšanje kvalitete života romske populacije.

K tomu valja dodati da Romi vole živjeti u velikim obiteljima s puno djece. Vole se družiti, pa veliku važnost pridaju upravo obiteljskim svečanostima, poput vjenčanja, krštenja, pogreba. Istraživači se slažu u tome da je kuća

(kod sedentarnih Roma) *jedina* točka stabilnosti, mjesto na kojem se obitelj sastaje (Coupry, 1999.). Poželjno je da i neposredna socijalna sredina, vanjski prostor, pripada rođacima.

Veličina kućanstava

Velika obitelj gotovo je pravilo u romskoj tradiciji. Neki autori smatraju da je velik broj djece ostatak iz vremena kad je mortalitet djece bio visok. I u Hrvatskoj je romska obitelj brojna, vjerojatno prosječno najbrojnija, iako valja uočiti da ju je zahvatio proces nuklearizacije, svodenja na bračni par s djecom. Naime, već trećina kućanstava ima do 4 člana. Razlike se pokazuju po županijama.

Najmanje malih kućanstava nalazimo u Istarskoj županiji (samo 17,3%). Vrlo je blizu podatak iz Primorsko-goranske županije (18,8%). Oko prosjeka su Brodsko-posavska (29,0%), Varaždinska (32,6%) i Međimurska županija (32,8%). Natprosječnu zastupljenost malih kućanstava (do 4 člana) nalazimo u Sisačko-moslavačkoj županiji (36,4%), Zagrebu i okolici (38,4%) i daleko najveću u Osječko-baranjskoj županiji (57,0%).

Tablica 1.
 Kućanstva prema broju
 članova (%)

Broj članova	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
1 član	2,7	1,0	1,3	2,2	5,0	4,0	0,0	1,4	4,0	2,3
2 člana	5,4	9,4	10,0	1,1	6,0	19,0	5,1	8,3	6,7	8,0
3 člana	9,8	12,5	6,3	12,2	4,0	11,0	5,1	8,3	12,0	8,9
4 člana	20,5	13,5	15,0	3,3	14,0	23,0	7,1	14,8	16,0	14,4
5 članova	16,1	21,9	13,8	18,9	12,0	17,0	26,5	15,7	17,3	17,5
6 članova	17,0	17,7	8,8	23,3	24,0	12,0	7,1	12,0	13,3	14,8
7 članova	11,6	11,5	18,8	18,9	15,0	3,0	15,3	14,8	16,0	13,8
8 članova i više	16,9	12,5	26,3	19,9	20,0	11,0	33,6	24,6	14,6	20,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Lako je iščitati one druge pokazatelje – o brojnim obiteljima i županijama u kojima su zastupljene u manjoj ili većoj mjeri.

Kvalitativan sastav kućanstava

Podatci o kvalitativnom sastavu kućanstava pokazuju da se proces smanjivanja obitelji do razine bračnoga para s neudanom ili neoženjenom djecom već “uselio” u romsku sre-

dinu. Gotovo 53% ispitanih kućanstava upravo čine takve obitelji. Ovaj proces zahvatio je manji broj romskih obitelji u Osječko-baranjskoj županiji (ondje ih je 37,8%), Istarskoj (samo 38,7%) te u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, u kojoj ih je 42,3%. U ostalim “romskijim” županijama njihov je udio mnogo veći (do 71,2% u Primorsko-goranskoj županiji).¹

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Samačka domaćinstva	2,7	2,1	1,3	3,5	5,1	16,3	1,1	5,2	4,1	4,8
Bračni parovi bez djece	4,5	5,3	7,6	2,4	4,0	10,2	2,2	6,6	5,5	5,5
Bračni parovi s neoženjenom/ne udanom djecom	42,3	46,3	67,1	71,8	62,6	37,8	38,7	55,9	56,2	52,9
Deficijentna jednoobiteljska domaćinstva	9,9	5,3	10,1	8,2	3,0	11,2	16,1	6,1	2,7	7,9
“Potpuna” višeobiteljska domaćinstva	10,8	10,5	1,3	10,6	10,1	19,4	9,7	4,7	8,2	9,1
Deficijentna višeobiteljska domaćinstva	6,3	1,1	5,1	0,0	5,1	3,1	32,3	3,8	1,4	6,2
Ostala višeobiteljska domaćinstva	23,4	29,5	7,6	3,5	10,1	2,0	0,0	17,8	21,9	13,6

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Ostalih tipova kućanstava ima malo. Naglašavamo podatak da je zanemariv udio samačkih kućanstava (najveći je u Osječko-baranjskoj županiji – 16,3%, a najmanji u Istarskoj – 1,1%) i da je vrlo malo bračnih parova bez djece (opet ih je najviše u Osječko-baranjskoj, a najmanje u Istarskoj županiji). Nešto je veći broj potpunih višeobiteljskih kućanstava (najmanje dva bračna para, s djecom ili bez djece) te ostalih višeobiteljskih kućanstava (koje ne moraju uvijek biti u bližem ili ikakvom srodstvu).

Deficijentna višeobiteljska kućanstva (manjka barem jedan bračni partner od najmanje dva bračna para u kućanstvu) zabilježena su u većem broju samo u Istarskoj županiji. Jedan od razloga i inače maloga broja višeobiteljskih kućanstava u romskoj populaciji možemo pripisati i relativno malom broju starijih Roma.

Tablica 2.
Kućanstva prema kvalitativnom
sastavu (%)

Sastav kućanstava po spolu

Tablica 3.
Kućanstva prema broju
ženskih članova (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez ženskih članova	3,6	1,0	1,3	2,2	3,0	2,0	0,0	1,8	0,0	1,8
1	22,3	22,9	25,0	14,4	18,0	38,0	7,1	19,8	26,7	21,3
2	22,3	26,0	12,5	24,4	29,0	29,0	33,7	26,7	30,7	26,2
3	24,1	27,1	23,8	24,4	21,0	16,0	23,5	24,0	29,3	23,6
4 i više	27,7	22,9	37,7	34,5	29,0	15,0	35,8	21,6	27,6	27,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

I inače su rijetka kućanstva bez ženskih članova, pa ih ne očekujemo u većem broju ni među Romima, osobito kad imamo na umu da su romska kućanstva natprosječno velika i da je među njima zanemariv broj samačkih. (A i samačka su pretežno ženska u većini populacija.)

Tablica 4.
Kućanstva prema broju
muških članova (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez muških članova	1,8	1,0	1,3	2,2	3,0	7,0	1,0	2,8	5,3	2,8
1	12,5	17,7	26,3	10,0	13,0	20,0	9,2	14,7	14,7	15,1
2	28,6	34,4	27,5	16,7	28,0	34,0	28,6	26,3	25,3	27,7
3	33,9	28,1	18,8	37,8	21,0	27,0	19,4	20,3	24,0	25,1
4 i više	23,3	18,7	26,4	33,3	35,0	12,0	41,8	36,0	30,6	29,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

U Osječko-baranjskoj županiji najveći je udio kućanstava bez muških članova. Podsjećamo na vrlo visok udio samačkih kućanstava upravo (i jedino) u ovoj županiji. I inače ova županija, sa svojim autohtonim romskim stanovništvom, pokazuje više sličnosti s većinskom populacijom. Detaljnija analiza zacijelo bi to dokazala i na usporednoj analizi drugih sociodemografskih obilježja.

Romska je populacija mlada. Tomu su najmanje dva razloga:

1. rađa se veći broj djece (u odnosu na većinsku populaciju) i
2. životna dob romskoga stanovništva kraća je od dobi okolne populacije.

Zbog ciljeva ovog istraživanja valja naglasiti upravo ovu činjenicu. Naime, i bez ispitivanja zdravstvenoga stanja populacije, odlaska liječniku, obuhvaćenosti djece cijepljenjem te ispitivanja razine higijene u svakodnevnom životu, specifičnosti radnih aktivnosti, kvalitete prehrane, higijenskih navika i sl. ne može se ne spomenuti i stambene uvjete u kojima žive Romi, kao i opremljenost stanova i naselja tehničkim i socijalnim infrastrukturnim elementima, što su važni (a manjkavi) preduvjeti za dulji životni vijek. Stoga podatci o velikom broju mladih, nešto manje onih u aktivnoj dobi, i gotovo odsutnost starijih od 60 godina u istraživanim kućanstvima jasno pokazuje opću vrlo složenu sliku romske populacije.²

Kao i drugdje, i ovdje se pokazuje kako se gotovo *ne moguće istraživački odmaknuti od spomenute romske slike siromaštva i koncentrirati se na jedan (zadani) problem*. Kad je riječ o ovoj populaciji, doista je sve povezano i posve je promašeno tražiti rješenje u jednom segmentu kvalitete života, kako istraživački, tako i na razini aktivnoga sudjelovanja u poboljšanju života Roma.

Vratimo se podacima i njihovim eventualnim varijacijama, ovisno o županijama. Najviše je kućanstava s **najviše mladih članova**, do 18 godina (4 i više). Ova kućanstava daleko su najbrojnija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji (46,1 i 43,9%). Kućanstava **bez mladih** do 18 godina najviše je u strukturi kućanstava u Osječko-baranjskoj županiji (32,0%), a potom u Brodsko-posavskoj (22,0%) te u Sisačko-moslavačkoj županiji (14,6%). Valja primijetiti da je riječ o prostorima koji su najteže stradali u Domovinskom ratu. Finija analiza sigurno bi otkrila i druge razloge. Kako bilo, ova su kućanstava, upravo zbog manjega broja mladih u njima, ujedno i najstarija romska kućanstava u Hrvatskoj.

Najviše je kućanstava sa dva člana u najaktivnijoj dobi, između 19 i 59 godina: takvih je 60,5%. Iznad prosjeka takvih je kućanstava u Sisačko-moslavačkoj županiji, Međimurskoj, Varaždinskoj i Osječko-baranjskoj županiji. Kućanstava s većim brojem članova u ovoj dobi (4 i više) najviše je u Istarskoj, Primorsko-goranskoj, Brodsko-posavskoj županiji, potom u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji.

Tablica 5.

Kućanstva prema broju članova do 18 godina (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez takvih članova	13,4	14,6	10,0	10,0	22,0	32,0	8,2	11,5	13,3	14,8
1	18,8	18,8	7,5	16,7	9,0	13,0	17,3	11,5	12,0	13,7
2	25,9	10,4	25,0	14,4	17,0	25,0	12,2	14,7	20,0	17,9
3	17,9	20,8	13,8	22,2	15,0	14,0	24,5	16,1	22,7	18,2
4 i više	24,1	35,4	43,9	36,6	37,0	16,0	37,6	46,1	32,0	35,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 6.

Kućanstva prema broju članova starijih između 19 i 59 godina (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez takvih članova	3,6	3,1	7,5	3,3	4,0	9,0	0,0	5,1	5,3	4,5
1	4,5	4,2	7,5	8,9	3,0	4,0	1,0	8,8	5,3	5,6
2	54,5	69,8	67,5	44,4	50,0	63,0	48,0	68,7	73,3	60,5
3	14,3	14,6	11,3	11,1	11,0	13,0	12,2	9,7	5,3	11,4
4 i više	23,2	8,3	6,3	32,2	32,0	11,0	38,7	7,8	10,6	17,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Uglavnom je riječ o bogatijim županijama, s većom ponudom radnih mjesta i drugih pogodnosti za istraživačku populaciju.

Završavajući ovaj kratki pregled starosne strukture romskih domaćinstava, s pogledom na starije od 60 godina, kažimo još jednom da su stariji Romi rijetkost. Samo u 11,2% kućanstava u uzorku nalazi se (najčešće) jedan član koji je stariji od 60 godina. Razlike među županijama nisu, prema ovom pokazatelju, velike.

Tablica 7.

Kućanstva prema broju članova starijih od 60 godina (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez takvih članova	82,1	90,6	90,0	93,3	85,0	83,0	86,7	92,2	96,0	88,8
1 član	7,1	5,2	6,3	4,4	13,0	8,0	8,2	6,0	4,0	6,9
2 i više	10,7	4,2	3,8	2,2	2,0	9,0	5,1	1,8	0,0	4,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Najviše kućanstava s članovima koji su stariji od 60 godina ima u Zagrebu, Osječko-baranjskoj i Brodsko-posavskoj županiji. Manje nego drugdje ima ih u Primorsko-goranskoj i Međimurskoj županiji.

Sociogospodarska obilježja romskih kućanstava

Mnogi će pomisliti da Romi ništa ne rade i da “žive od zraka”. Točno je da je među njima malo zaposlenih na tzv. stalnim radnim mjestima, s točno određenim radnim vremenom. Može ih se vidjeti u svako doba dana na ulici. Međutim, nije točno da ne rade. Često se ti poslovi ne obavljaju u mjestu stanovanja, izvan su standardnoga radnog vremena i na nestandardnim lokacijama. Danas se oni u pravilu razlikuju od tradicionalnih. Tradicionalna socio-profesionalna struktura obuhvaćala je:

1. razne obrtnike (izrađivači i “serviseri” metalnoga posuđa ili kotlari, oštrači noževa, popravljajući kišobrana, košaraši, pletači proizvoda od slame, vrbova pruća i sl.)
2. glazbenike, plesače
3. uzgajivače konja; neki se još sjećaju dresiranih medvjeda koje su Romi pokazivali na sajmovima.

Istraživači Roma uglavnom se slažu da su modernizacijski procesi u okolnom većinskom društvu (treba naglasiti industrijalizaciju i značenje obrazovanja) stvarali sve veće razlike na socioprofesionalnoj razini između Roma i većinskih naroda. Slabi interes za njihove usluge i proizvode, a oni sami nisu se na vrijeme i uspješno “prekvalificirali”. Dakle, tradicionalni obrti postupno izumiru (barem je tako u Hrvatskoj), mnogi Romi napuštaju donedavno dominantan nomadski način života. Ostaje snažan utjecaj tradicije na svim područjima života, ali neprilagodba na nova vremena dodatno društveno, kulturno i gospodarski ugrožava romske skupine (Štambuk, 2000.).

Današnje radne aktivnosti malo duguju tradiciji. Rijetko se susreću stari obrti. Mnogi se bave:

1. prikupljanjem i prodajom sekundarnih sirovina (metal, krpe)
2. neki se bave trgovinom (često na rubu šverca), ali ne u svojim trgovinama, nego na sajmovima u bližoj i daljoj okolini
3. ljeti su mnogi u turističkim područjima (na moru), gdje prodaju suvenire.

Vjerojatno je i promjena tradicionalnih zanimanja koja su pretpostavljala kretanje za korisnicima usluga jedan od razloga sedentarizacije.

Uobičajenu klasifikaciju stanovništva na aktivne, uzdržavane i osobe s osobnim prihodom primijenili smo i

na članove romskoga kućanstva. Aktivni su članovi oni koji se bave nekim zanimanjem i tim radom zarađuju. Prema definiciji, to su i oni koji rade, a ne primaju plaću, te oni koji privremeno ne rade iz različitih razloga (nezaposleni, na liječenju, na odsluženju vojnoga roka i sl.). Dakle, aktivnost se odnosi na profesionalni status pojedinca (bilo da radi ili traži posao) (Štambuk, 2000.).

S obzirom na nisku razinu školske naobrazbe i nisku stručnu kompetenciju romskoga stanovništva, unutar ove populacije nezaposlenost je visoka, ali je i velika raširenost sporadičnih, povremenih, sezonskih aktivnosti koje donose neki prihod. I vrstu aktivnosti i eventualnu visinu prihoda vrlo je teško ustanoviti ovakvim tipom istraživanja, jer se istraživač uzda jedino u iskrenost ispitanika. A ona je upitna kad je riječ o ovim podacima. Ovo se odnosi i na druge ispitivane populacije.

Povremeno se u rad uključuju i inače neaktivni članovi populacije, domaćice i djeca. Ovaj dio aktivnosti gotovo se i ne može preciznije ustanoviti. Relativno je rašireno uključivanje i djece, pa i one mlađe, u neke njima primjerene poslove. Međutim, teško je dobiti točan uvid u opseg njihove aktivnosti i eventualne zarade.

Utoliko bismo za podatke koje iznosimo mogli reći da su više ilustrativni nego precizni.

Aktivni članovi

Središnji problem romskoga stanovništva jest neobrazovanost. O čemu god da se u vezi s njima govori, planira, organizira, čovjek se uvijek mora suočiti s ovim problemom. Mnogi Romi svjesni su toga problema, ali rijetki su oni koji mogu do kraja prihvatiti zahtjev da djecu šalju osam godina u školu, a da ona, nakon završene osnovne škole, zapravo nemaju nikakvo stručno obrazovanje. Stejeće se dojam da sve može biti razlog za nepohađanje škole i da je sve važnije od škole.³

Stanje je trajno alarmantno. S jedne strane, traže se najbolja rješenja, a na kraju sve se završi na socijalnoj pomoći. Sredstva se potroše, a moguća trajnija rješenja uvijek su na početku. *Temeljno pitanje, pitanje svih pitanja romskoga stanovništva jest naobrazba. I dva vrlo konkretna potpitanja: zašto Romi toliko izbjegavaju školu (kad su i sami svjesni da je bilo kakav socijalni i gospodarski pomak nabolje gotovo nemoguć bez naobrazbe) i zašto država nije kadra provesti svoj zakon o obveznom osnovnom školovanju kad je riječ o Romima.*

Brojna romska obitelj stoga ostaje bez kvalitetnijega priključka na gospodarski život zemlje. Broj potencijalno aktivnih je velik, mnogo je u aktivnoj romskoj populaciji

mladih ljudi, ali zbog navedenih razloga oni ostaju tek marginalno iskorišteni. Rijetki su zaposleni sa stalnim radnim mjestom, lutaju od posla do posla i ne uspijevaju se ni neformalno, praksom, specijalizirati za neki od poslova. Kad i rade, to su u pravilu najslabije plaćena radna mjesta, što, vjerojatno, dodatno destimulira svaki osobni napor da se napreduje u poslu. Na skali vrijednosti školovanje i profesionalna kompetentnost očigledno nisu visoko vrednovani, pa ni s te strane nema veće motivacije prema napredovanju.

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez zaposlenih	79,5	80,2	76,3	37,8	76,0	90,0	33,7	89,9	93,3	74,9
1	14,3	19,8	18,8	50,0	18,0	6,0	44,9	8,8	5,3	19,2
2 i više	4,5	0,0	5,0	12,2	6,0	4,0	17,4	1,4	1,3	5,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 8.

Kućanstva prema broju
zaposlenih (%)

Iako smo u uputama anketarima preporučili da svakoga člana kućanstva koji je kroz godinu dulje radno aktivan, koji, dakle, nije formalno zaposlen, ali ne radi isključivo sezonski ili povremeno, ipak su podatci vrlo deprimirajući za čitatelje. Na razini čitavog uzorka, 75% kućanstava nema u svom sastavu nijednoga zaposlenog. Tek su dvije županije, Istarska i Primorsko-goranska, u kojima se udio romskih kućanstava bez zaposlenih kreće oko trećine. I to je vrlo dobar podatak. U kućanstvima koja imaju nekog zaposlenoga najčešće je riječ o jednom članu.

Uzdržavani članovi

Članove bez prihoda (dječji se doplati ne računa u prihod) uzdržavaju osobe koje rade ili na neki drugi način stječu prihod. Najbrojniji uzdržavani članovi jesu djeca. Zatim su to domaćice i ostali odrasli koji nemaju svoga prihoda.

Predškolske djece nije imalo 35% kućanstava u ukupnom uzorku. I prema ovom podatku izdvaja se Osječko-baranjska županija, u kojoj su daleko iznad prosjeka zastupljena kućanstva bez predškolske djece, čak 59%. Na drugoj su strani Varaždinska i Međimurska županija, u kojima su romska kućanstva bez predškolske djece najslabije zastupljena (26,3% i 27,2%).⁴

Tablica 9.
Kućanstva prema broju djece predškolske dobi (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	40,2	33,3	26,3	31,1	43,0	59,0	33,7	27,2	28,0	35,2
1	24,1	27,1	17,5	41,1	21,0	18,0	28,6	20,7	24,0	24,2
2	23,2	22,9	23,8	11,1	17,0	17,0	16,3	29,5	21,3	21,4
3	9,8	11,5	22,5	10,0	11,0	5,0	12,2	16,6	14,7	12,8
4 i više	2,7	5,2	10,1	6,7	8,0	1,0	9,2	6,1	11,9	6,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Kućanstava bez djece u osnovnoj školi bilo je u uzorku 46,5%. S jednim učenikom u osnovnoj školi bilo je 17,5% kućanstava, sa dva učenika 19,4%, a sa tri i više 16,5% kućanstava.

Tablica 10.
Kućanstva prema broju učenika osnovne škole (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	60,7	44,8	43,8	46,7	53,0	52,0	33,7	41,0	46,7	46,5
1	20,5	27,1	12,5	14,4	17,0	17,0	14,3	16,6	17,3	17,5
2	10,7	13,5	20,0	24,4	23,0	24,0	33,7	13,8	20,0	19,4
3 i više	8,1	14,5	23,9	14,4	7,0	7,0	18,3	28,4	15,9	16,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Kućanstava bez djece u srednjoj školi bilo je 94,2%. U odnosu na broj djece u romskom kućanstvu, lako je zaključiti da je premalen broj srednjoškolaca. Ipak, izdvajaju se pojedine županije: u Primorsko-goranskoj u Osječko-baranjskoj županiji čak u 10% kućanstava jedno ili više djece pohađa srednju školu. Iznadprosječan udio kućanstava sa srednjoškolcima nalazimo još u Istarskoj i Međimurskoj županiji.

Tablica 11.
Kućanstva prema broju učenika srednje škole (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	95,5	95,8	96,3	90,0	96,0	90,0	92,9	93,5	100,0	94,2
1 i više	4,5	4,1	3,8	10,0	4,0	10,0	7,1	6,5	0,0	5,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Sastav kućanstava po školskoj naobrazbi

S obzirom na dosadašnji uvid u (nisku) uključenost djece u formalni obrazovni sustav, valja očekivati da analiza podataka o razini naobrazbe svih članova romskih obitelji (osim onih koji u vrijeme anketiranja pohađaju školu) pokazuje deprimirajuću situaciju.

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Ošječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	32,1	24,0	20,0	27,8	31,0	38,0	34,7	38,7	30,7	32,0
1	33,9	30,2	25,0	20,0	34,0	25,0	34,7	21,7	33,3	27,9
2	20,5	21,9	21,3	14,4	15,0	27,0	17,3	20,7	22,7	20,1
3 i više	13,4	23,9	34,0	37,7	20,0	10,0	13,2	18,9	13,3	19,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 12.
Kućanstva prema broju članova bez školske spreme (%)

Članova bez školske naobrazbe nalazimo u gotovo 70% kućanstava.⁵ Razlike među pojedinim županijama, po ovom obilježju, gotovo su zanemarive. Manje nego drugdje, ovih je kućanstava u Varaždinskoj i Sisačko-moslavačkoj županiji. Dakle, u ovim županijama obrazovne su prilike još teže.

S jednim članom bez ijednoga razreda osnovne škole bilo je 28% kućanstava, sa dva i više 20%, a sa tri ili više posve nepismenih članova također je 20% anketiranih kućanstava.

Iako činjenica da je netko išao u školu, ali je nije završio, u romskoj populaciji može značiti i relativno dobar podatak, ipak smo htjeli istraživanjem steći uvid prije svega u one koji su uspjeli u prilično nepoticačnoj romskoj sredini završiti cijelu osnovnu školu. Stoga ovaj podatak (o nepotpunoj osnovnoj školi) zapravo možemo čitati ne kao stupanj školovanosti, nego kao priliku da se zabilježi svaki pokušaj da se pohađa škola.

S jednim članom koji je krenuo u osnovnu školu, a nije je završio, ima 32,6% kućanstava, sa dva takva člana 24%, a sa tri 12,4%. U 30,9% kućanstava nismo pronašli članove s nepotpunom osnovnom školom. (Ili su je svi završili ili nitko nije ni krenuo.)

U gotovo dvije trećine kućanstava nema ni jednoga člana sa završenom osnovnom školom. Najčešće je jedan takav član u kućanstvu. Županijske su razlike znatne, pa tako na pozitivnoj skali prednjači Istarska županija (u blizu 70% kućanstava netko je završio osnovnu školu), slijede

Tablica 13.
 Kućanstva prema broju
 članova s nepotpunom
 osnovnom školom (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	47,3	31,3	37,5	25,6	21,0	28,0	31,6	28,6	28,0	30,9
1	26,8	43,8	28,8	25,6	41,0	33,0	30,6	30,4	37,3	32,6
2	14,3	21,9	22,5	24,4	21,0	33,0	22,4	27,2	26,7	24,0
3 i više	11,6	3,1	11,4	24,3	17,0	6,0	15,3	13,9	8,0	12,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Primorsko-goranska pa Osječko-baranjska itd. Posebno je dramatična obrazovna situacija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji.

Tablica 14.
 Kućanstva prema broju
 članova s potpunom
 osnovnom školom (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	56,3	67,7	78,8	48,9	58,0	51,0	30,6	82,9	90,7	64,3
1	20,5	27,1	17,5	21,1	27,0	35,0	46,9	13,4	8,0	23,2
2	15,2	2,1	3,8	17,8	13,0	8,0	10,2	3,2	0,0	7,9
3 i više	8,1	3,1	0,0	12,2	2,0	6,0	12,2	0,5	1,3	4,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Baza za regrutiranje mladih koji će nastaviti školovanje na višem stupnju, vidljivo je, posve je “tanka”. Stoga je i broj srednjoškolaca ili studenata u romskoj populaciji u skladu s tim.

U 12,4% kućanstava neko dijete pohađa srednju školu.

Tablica 15.
 Kućanstva prema broju
 članova sa srednjim
 obrazovanjem (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	75,0	90,6	92,5	82,2	84,0	86,0	85,7	93,5	96,0	87,6
1 i više	25,1	9,4	7,5	17,8	16,0	14,0	14,3	6,5	4,0	12,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Najviše kućanstava sa srednjoškolcima bilo je u Zagrebu i okolici, potom u Primorsko-goranskoj, Brodsko-posavskoj, Istarskoj županiji itd. Neprijeporno je da jedan od razloga ovakvim podacima leži u lakšoj dostupnosti sred-

njih škola u ovim županijama, jer je uzorak upravo u ovim županijama obuhvatio više gradskih nego seoskih kućanstava. Riječ je i o bogatijim županijama, u kojima je dostupnost radnoga mjesta ili uopće mogućnosti zarade veća nego u drugim županijama, a to je značajno utjecajna varijabla na razinu školske naobrazbe.

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
0	99,1	99,0	100,0	100,0	100,0	99,0	95,9	100,0	100,0	99,3
1	0,9	1,0	0,0	0,0	0,0	1,0	4,1	0,0	0,0	0,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 16.

Kućanstva prema broju članova sa završenom višom, visokom školom ili fakultetom (%)

Konačno, u romskim obiteljima gotovo da i nema visokoobrazovanih članova, osim u 4,1% istraživanih kućanstava u Istarskoj županiji. To, naravno, ne znači da nema visokoobrazovanih Roma. Međutim, u uvodu u ovo izvješće o istraživanju naglasili smo otpor integraciji većine romske populacije, pa svi pripadnici romske manjine koji se žele uključiti u radne, obrazovne i socijalne sustave većinskoga društva na neki su način primorani promijeniti, osim neposredne životne sredine, i nacionalnost.

Etnički sastav kućanstava

Romi žive u ekskluzivnom nacionalnom okruženju. Naravno da ima Roma koji se naseljavaju u neromskim naseljima ili četvrtima, ali oni su rijetki. To pokazuju podatci popisa stanovništva. Ima Roma i u drugim županijama osim u ovima u kojima smo proveli istraživanje, ali su (oni koji se deklariraju kao Romi) malobrojni i prostorno raspršeni.

Kao i drugi, i Romi vole živjeti u blizini svojih sunarodnjaka, pa tako i naseljavaju u manjim ili većim skupinama određeni teritorij. Napominjemo da je u Hrvatskoj relativno malo naselja u kojima se Romi mogu smatrati autohtonim stanovnicima. Većina ih se doselila u mjesto u kojima smo ih zatekli u vrijeme istraživanja. Dakle, nije riječ o klasičnom shvaćanju zavičaja kao mjesta u kojem su duboko i naraštajima ukorijenjeni. Riječ je o odabranom zavičaju: a taj je ondje gdje im je (relativno) dobro.⁶ U nekim županijama osobito je izražena zatvorenost romske populacije prema drugim nacijama (Varaždinska, Međimurska, Istarska), što se može dijelom objasniti i eventual-

no (nismo istraživali) rezerviranim odnosom većinskoga stanovništva prema Romima.

Tablica 17.
Kućanstva prema nacionalnom sastavu (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi Romi	88,4	91,4	96,3	91,1	85,0	86,0	95,9	96,3	94,5	92,0
Više Roma	7,1	1,1	0,0	1,1	3,0	3,0	2,0	1,9	1,4	2,4
Podjednako Romi i ostali	0,0	1,1	2,5	2,2	9,0	8,0	1,0	0,0	0,0	2,4
Više ostali	4,5	6,5	1,3	5,6	3,0	3,0	1,0	1,9	4,1	3,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Najviše nacionalno mješovitih kućanstava nalazimo u Brodsko-posavskoj i Osječko-baranjskoj županiji te u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji.

Vjeroispovijed članova kućanstava

Tablica 18.
Kućanstva prema
vjeroispovijedi članova (%)

Romi su različitih vjerskih uvjerenja. Bez istraživanja usmjerenih na njihovo vjersko ponašanje teško je govoriti i o pripadnosti pojedinim crkvama, o tome koliko im vjera znači, kako je prakticiraju. Iz iskustva s terena, koje može biti i neprecizno, čini se da im praktično vjersko ponašanje nije osobito važno. Ali se bez ikakvih dodatnih objašnjenja vjerski opredjeljuju. Malo je kućanstava u kojima nitko ne pripada nijednoj vjeroispovijedi (samo 4,1%). Isto tako u malom broju kućanstava žive pripadnici različitih vjeroispovijedi. Teško je zaključivati zašto je tako. Moguće je da je vjerska pripadnost važan kriterij pri izboru bračnoga partnera, a moguće je da baš i ne dramtiziraju promjenu vjeroispovijedi.

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Većina rimokatoličke vjeroispovijedi	14,4	51,0	97,5	,0	5,0	52,5	1,0	91,7	100	49,1
Većina islamske vjeroispovijedi	69,4	0,0	0,0	97,8	6,0	0,0	96,9	0,5	0,0	27,7
Većina pravoslavne vjeroispovijedi	5,4	39,6	0,0	1,1	73,0	33,3	0,0	0,0	0,0	15,6
Nitko ne pripada ni jednoj vjeroispovijedi	6,3	4,2	2,5	0,0	6,0	3,0	1,0	7,9	0,0	4,1
Članovi su pripadnici različitih vjeroispovijedi	4,5	5,2	0,0	1,1	10,0	11,1	1,0	0,0	0,0	3,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Gotovo je polovica Roma u Hrvatskoj katoličke vjere. Slijede pripadnici islamske vjeroispovijedi (27,7%) te pravoslavne (15,6%).

Poznavanje romskoga i hrvatskoga jezika članova kućanstava

Ne ulazeći u kakvoću hrvatskoga jezika kojim govore Romi u Hrvatskoj, važno je istaknuti podatak kako gotovo svi izjavljuju da hrvatski govore. Iz toga bi se moglo zaključiti da ne bi trebalo biti osobitih problema u svakodnevnoj komunikaciji s većinskim narodom. Županije s najvećim udjelom kućanstava u kojima baš svi ne govore hrvatski jesu Istarska (relativno “svježja” migracija s Kosova?) te Međimurska i Varaždinska županija. Postotak ovih kućanstava nije visok, ali ipak upućuje na možebitne komunikacijske blokade. Osim znanja govornoga jezika, za suvremenu komunikaciju važno je znati i pisati. Upravo u tom segmentu komunikacije (a da o računalnoj pismenosti i ne govorimo) Romi znatno zaostaju.

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi govore	97,3	93,6	91,3	96,7	96,0	100	88,7	87,9	100	93,8
Samo neki govore	0,9	6,4	8,8	3,3	4,0	0,0	11,3	10,7	0,0	5,7
Nitko ne govori	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	0,0	0,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 19.
Govore li članovi kućanstva hrvatski? (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi govore	48,2	85,4	93,8	34,4	54,0	65,0	89,8	98,1	68,0	73,6
Samo neki govore	22,3	8,3	6,3	22,2	16,0	20,0	9,2	1,9	0,0	11,1
Nitko ne govori	29,5	6,3	0,0	43,3	30,0	15,0	1,0	0,0	32,0	15,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 20.
Govore li članovi kućanstva neki od romskih dijalekata? (%)

Više je Roma koji ne govore romski jezik nego hrvatski. Jednu od inačica romskoga jezika govore svi u 73,6% kućanstava. Razlike su uočljive kad ove podatke promatra-

mo na razini županije: u Međimurskoj, Varaždinskoj i Istarskoj županiji zanemariv je udio kućanstava u kojima nitko ne govori romski jezik. Kućanstva u kojima nitko ne govori romski najrasprostranjenija su u Primorsko-goranskoj županiji (43,3%), Brodsko-posavskoj (30,0%) te u Zagrebu i okolici (29,5%).

Autohtonost članova kućanstava

Sve članove rođene u mjestu u kojima smo ih anketirali nalazimo u 41,6% kućanstava. U uvodu studije napomenuli smo da istražujemo sedentarne Rome, a ne Rome putnike. To se vidi i iz podataka. Uz spomenuta kućanstva, u kojima su svi članovi rođeni u mjestu stanovanja, drugu najbrojniju skupinu čine kućanstva čija je većina članova rođena u mjestu stanovanja.

Tablica 21.
 Jesu li se članovi kućanstva doselili u naselje ili su tu od rođenja? (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi su tu od rođenja	20,5	56,3	62,5	15,6	39,0	48,0	3,1	53,7	73,3	41,6
Većina je tu od rođenja	29,5	31,3	27,5	55,6	21,0	20,0	46,9	32,2	17,3	31,5
Većina se je doselila	25,9	5,2	6,3	23,3	14,0	12,0	31,6	10,3	5,3	14,8
Svi su se doselili	24,1	7,3	3,8	5,6	26,0	20,0	18,4	3,7	4,0	12,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Statistički značajne razlike ustanovljene su između pojedinih županija. S većinom ili svim članovima koji su se doselili najviše je kućanstava u Istarskoj županiji i Gradu Zagrebu s okolicom (po 50,0%). Po ovom pokazatelju slijedi Brodsko-posavska županija (40% svih kućanstava), pa Osječko-baranjska (32,0%) te Primorsko-goranska (28,9%).

Najmanje kućanstava s doseljenim članovima nalazimo u Varaždinskoj županiji (10,1%), Sisačko-moslavačkoj (12,5%) i Međimurskoj (14,0%).

Dakle, najautohtonije romsko stanovništvo naseljava sjevernu Hrvatsku i dijelove središnje Hrvatske. U svim ostalim županijama većina je Roma doseljena. Kako nismo istraživali migracijske tokove, ne možemo se upuštati u detaljnije tumačenje uzroka i razloga. Naravno da su veći gradovi – poput Zagreba, Rijeke, Osijeka, Pule – sa svojim gospodarskim i društvenim prednostima više privlačili do-

seljenike, pa i Rome. Poznata je činjenica da je migracija selektivan proces, ali odnosi se na pojedince. Migriraju sposobniji, ambiciozniji, poduzetniji. Koliko se ovo “pravilo” može primijeniti na Rome, treba tek istražiti, jer Romi uglavnom ne migriraju pojedinačno nego najčešće u obiteljskim skupinama.

BILJEŠKE

- ¹ U ovoj je županiji istraživanje provedeno u nekoliko lokacija unutar Grada Rijeke. Romi u drugim, osobito ruralnim dijelovima županije, u pravilu se ne izjašnjavaju kao Romi. Stoga ih nismo ni anketirali. Nije ovo samo problem Primorsko-goranske županije. I u ostalima je nedeklariranih priličan broj.
- ² U Španjolskoj su 1990. ustanovili da je životni vijek “njihovih” Roma kraći za 8–9 godina u odnosu na većinsku populaciju. Ondje je samo 2% Roma starijih od 65 godina. U Španjolskoj, inače, živi vrlo velik broj Roma (procjena govori o 650–800 tisuća) (Gustierrez, 1995.).
- ³ Često djeca ne idu i po mjesec dana na nastavu, jer su, zajedno s majkom, pratili oca koji je radio izvan mjesta stanovanja. Nisu to osamljeni primjeri.
- ⁴ Treba očekivati i dalje snažan pritisak romske djece na osnovne škole u ovim županijama, što valja spremno “dočekati”.
- ⁵ Pozitivan stav o potrebi barem osnovnog obrazovanja iščitali smo i iz slučajeva kad se podatak o nepismenima u kućanstvu pokušao prikriti.
- ⁶ Sami Romi kažu da oni napuštaju kraj kojemu loše krene.